



PLANNEN OVER DE GRENZEN HEEN

EEN VAKGEBIED IN WORDING OP HET
INTERNATIONALE STEDENBOUWCONGRES
VAN 1924

ANNE SCHRAM EN KEES DOEVENDANS

In de zomer van 1924 bezochten honderden deelnemers uit 28 landen het prestigieuze Internationale Stedenbouwcongres in Amsterdam.¹ Het hoofdthema van dit congres was regionale of gewestelijke planvorming, waarbij de stedelijke en ecologische problematiek vanuit een multidisciplinair en gemeentegrens-

overschrijdend perspectief werd geadresseerd als een antwoord om verstedelijking in goede banen te leiden.² De algemene perceptie van verstedelijking was destijds dat een snel, autonoom en desastreus proces gaande was, leidend tot onbeheersbare metropolen waarin de levenskwaliteit slecht is. In deze bijdrage gaan we in op de discussies die op 3 en 4 juli 1924 plaatsvonden. In eerdere studies ligt het accent op de veertien papers die voorafgaand aan het congres werden gepubliceerd.³ Maar ook het debat tijdens dit con-

▲ 1. Receptie tijdens het Internationale Stedenbouwcongres, aula Universiteit van Amsterdam, Oudemanhuispoort, Amsterdam juli 1924 (bezit auteurs)

gres raakte onderwerpen die nog steeds actueel zijn en daarom interessant blijven voor nadere beschouwing. Levendige discussie was er over huisvesting, leefbaarheid, verkeersproblematiek, conflicterende belangen, grondpolitiek, en publieke groene ruimte in en buiten de stad.

Dit artikel is een verkenning van het belang van de internationale bijeenkomst in 1924 voor de ontwikkeling van de Nederlandse regionale ruimtelijke planvorming, die later ook op landelijke schaal plaatsvond. Twee hoofdvragen zijn daarbij leidend. Ten eerste: hoe verliep het debat, welke onderwerpen werden besproken en welke invloed hadden internationale ontwikkelingen op de Nederlandse stedenbouw en ruimtelijke planning op dat moment? Ten tweede: wat kwam er van de nieuwe ideeën die op het congres waren opgedaan in de praktijk terecht, als we afgaan op een evaluatie ervan tijdens een later congres in 1938?⁴

In deze bijdrage laten we zien dat de Nederlandse ruimtelijke ordening sterk beïnvloed is door bijdragen van Duitse, Amerikaanse en Engelse vakgenoten. Ook signaleren we de tot nog toe onderbelichte rol van de internationale stedenbeweging Union International des Villes (UIV), waarvan de leden veelal bestuurders van lokale overheden waren. Dit is belangrijk omdat de nieuwe inzichten, opgedaan op het congres, door de aanwezige Nederlandse bestuurders al snel in praktijk konden worden gebracht. Eerst gaan we in op een aantal internationale stedenbewegingen die in de eerste decennia van de twintigste eeuw waren opgericht, als context van het stedenbouwcongres van 1924. Vervolgens komt de toenmalige perceptie van het verstedelijkingsprobleem in Nederland aan de orde, dat anders dan de overige vertegenwoordigde landen geen metropolen kende. Daarna wordt de discussie op het congres zelf nader beschouwd, verdeeld over de vier onderwerpen die in evenveel sessies waren ondergebracht en de ambitie tot regionale planning deelden. Ten slotte bespreken we het Aardrijkskundig of Geografisch Congres dat in 1938 plaatsvond waarin de voortgang in de praktijk van de uit 1924 stammende ambitie tot gewestelijke planning werd geëvalueerd.

HET AMSTERDAMSE STEDENBOUWCONGRES IN 1924 ALS KNOOPPUNT VAN NETWERKEN

In de achttiende en negentiende eeuw ontstonden er in verschillende landen netwerken van deskundigen die zich inzetten voor de verbetering van steden. Een voorbeeld van de ontwikkeling van dergelijke vrijwillige, generatie-overstijgende en multidisciplinaire netwerken, is beschreven door Kees Doevendans.⁵ Pas in het begin van de twintigste eeuw ontstaan meer formele en specifieke internationale netwerken die zich met stedenbouw, volkshuisvesting en ruimtelijke planning bezighouden. Congressen uit deze periode droegen in belangrijke mate bij aan de vorming van

een internationaal gefundeerd vakgebied stedenbouw. Het meest bekend zijn de congressen die vanaf 1914 voortkwamen uit de Engelse tuinstadbeweging, later de International Federation for Housing and Town Planning (IFHTP) genoemd, en de conferenties georganiseerd door Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM) vanaf 1928. In de Nederlandse vakliteratuur staat nog regelmatig het perspectief van CIAM centraal, wellicht vanwege de grote rol die Cornelis van Eesteren in deze organisatie speelde.⁶ Veel minder aandacht is er voor de congressen sinds 1913 van de UIV, in Nederland de Internationale Stedenbond genoemd.⁷ De congressen in het begin van de twintigste eeuw – waarvan het Amsterdamse congres in 1924 er één was – representeren een verknoping van internationale discussies over stad en stedenbouw, aldus de Franse historicus Pierre-Yves Saunier.⁸ Hij signaleert het ontstaan van een 'Urban Internationale', met sterk toenemende internationale uitwisseling van kennis via boeken, tijdschriften, brieven, conferenties, lezingen en studiereizen vanaf 1910.

Na de Eerste Wereldoorlog kwam de Urban Internationale geleidelijk aan weer op gang. Relatief kleinschalige internationale bijeenkomsten vonden plaats in 1920 (Londen) en 1923 (Göteborg). Een jaar later was het de beurt aan Amsterdam met een groter congres (afb. 1). Hiervan is uitgebreid verslag gedaan in een rapport met de meertalige titel *Conférence internationale de l'aménagement des villes, Internationale städtebautagung, International town planning conference, Internationaal stedenbouwcongres, Amsterdam, 1924*.⁹ De conferentie werd voorafgegaan door een uitgave van veertien papers of 'praeadviezen', die aan de bijna 500 congresdeelnemers uit 28 landen vooraf was toegezonden.¹⁰

Een belangrijke verdienste van het Amsterdamse congres was de hernieuwde naoorlogse uitwisseling tussen verschillende nationale tradities. In de decennia voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog was de Duitstalige vakgemeenschap koploper op het gebied van geordende stadsuitbreiding dankzij de handboeken van Joseph Stübben, Reinhard Baumeister en Camillo Sitte. De Britten waren bekend vanwege Ebenezer Howards *Garden Cities of Tomorrow*, en onder tussen werkten Patrick Geddes en Patrick Abercrombie aan het idee van 'survey before plan'. De Fransen specialiseerden zich sinds Haussmanns radicale transformatie van Parijs in door staat of stad geleide technische en esthetische verbeteringen van steden (*urbanisme*). Amerika stond bekend om plannen voor grote parken en *parkways*.

Het Amsterdamse congres in 1924 was van historisch belang als internationaal kruispunt van verschillende organisaties, tradities en denkwijzen. Cor Wageenaar stelde al dat het congres een fusie inhield tussen stedenbouwers met de van oorsprong antistedelijke



2. Ongewenste ruimtelijke ontwikkelingen: zelfs in het kleine Amsterdam (achterzijde Palmstraat in de Jordaan, 1929) zijn er grootstedelijke verschrikkingen (Stadsarchief Amsterdam)

tuinstadbeweging.¹¹ De kruisbestuiving ging zelfs nog verder. Niet alleen de bekende organisaties zoals de IFHTP, voortgekomen uit de Engelse tuinstadbeweging, en het Nederlands Instituut voor Volkshuisves-

ting en Stedebouw (NIVS) waren hoofdrolspelers in de voorbereiding ervan, ook de UIV was sterk betrokken.¹² Renaud Payre en Saunier zijn zelfs van mening dat de UIV de voornaamste initiatiefnemer van de conferen-

tie was, gebaseerd op plannen die de Belgische voorzitter van de UIV, Emile Vinck, samen met de Amsterdamse wethouder Floor Wibaut had gemaakt.¹³ Uiteindelijk is Amsterdam 1924 de enige conferentie geweest waarbij de IFHTP en UIV samenwerkten.¹⁴

EMINENTE BUITENLANDERS

Het Amsterdamse congres had in de reeks van vroege stedenbouwkundige congressen een belangrijke netwerkfunctie. Er vond kennisuitwisseling plaats door internationaal belangrijke trekkers van een vakgebied in wording en die bijdroegen aan stedenbouwcongressen in London (1910), Gent (1913) en/of Amsterdam (1924). Dit gold bijvoorbeeld voor Howard, Raymond Unwin, Geddes, George Pepler, Theodore Chambers

en Abercrombie uit Groot-Brittannië. Vanuit Duitsland waren Werner Hegemann, Bernard Kampffmeyer en Gustave Langen actieve deelnemers in de serie congressen, evenals de Belg Emile Vinck, en Louis Bonnier en Henri Sellier uit Frankrijk. De Brits-Amerikaanse Thomas Adams en de Brits-Australische John Sulman maakten meermaals een enorme reis voor het internationale overleg.¹⁵ De in 1924 gepubliceerde papers zijn door Bosma en Wagenaar samengevat.¹⁶ Deze rapporten vormden de basis van de discussie op het congres.

De Nederlanders Pieter Bakker Schut, Marinus Granpré Molière, Gerrit van Poelje en Hendrik Cleyndert Azn waren voor vier papers verantwoordelijk; Theodor K. van Lohuizen stelde een cartografisch onder-

3. Amsterdam zoals de congresgangers van 1924 de stad aantroffen. Geplande uitbreidingen in het zuiden (Plan Berlage) en westen, zijn roze ingekleurd (Stadsarchief Amsterdam)





4. Luchtfoto uit 1924 van het Koningsplein, Leidsestraat, Singel en Herengracht in het 'drukke' Amsterdam, waar congestie op de loer ligt. Op het Koningsplein zijn slechts een paar voetgangers, wat fietsen en een enkele auto te zien (Stadsarchief Amsterdam)

zoek naar regionale planning in West-Nederland tentoon. Het congrespubliek bestond voor meer dan de helft uit Nederlandse toehoorders, veelal bestuurlijke en ambtelijke vertegenwoordigers van overheden. De aanwezigheid van gemeentelijke en nationale bestuurders stond in verband met de deelname van de UIV, die zich op deze groep richtte met de gedachte dat plannen niet alleen gemaakt moesten worden maar ook uitgevoerd.¹⁷ Onder de Nederlandse congresdeelnemers waren volkshuisvesters, stedenbouwers, architecten, ingenieurs en leden van diverse instellingen, zoals natuurbeschermingsorganisaties.

VERSTEDELIJKING: DE PROBLEMPERCEPTIE IN NEDERLAND

De gastheren waren zich ervan bewust dat de stedenbouwkundige kwestie in Nederland verschilde van de grootstedelijke problematiek in Londen, Parijs, het Ruhrgebied en New York. Niettemin stelde Bakker Schut, volkshuisvestingskundig ingenieur uit Den

Haag, dat ook in Nederland de stedenbouwkundige situatie deplorabel was. 'Binnen weinig jaren staan we voor de allergrootste moeilijkheden', meldde hij in zijn congresbijdrage.¹⁸ Weliswaar telde het land geen miljoenensteden, maar het 'grote aantal onzer steden en de veelal zeer geringe onderlinge afstand' vormde een ingewikkelde opgave. Volgens Bakker Schut was het belangrijk om ongebreidelde 'toestanden', zoals die zich op dat moment manifesteerden in Londen, Parijs, Berlijn en New York, te voorkomen.¹⁹ Zijn essay geeft een goed beeld van ons land in 1924: de bevolkingsgroei en huizenaanwas in Nederland waren de snelste van Europa. Nationale wetten van 1901 en 1920 hadden afzonderlijke gemeenten verplicht uitbreidingsplannen te maken, maar werden niet nageleefd. Uitdijende dorpen 'parasiteren op de moedersteden' en overwoekerden aldus het landschap.²⁰

Woningnood en verkrotting werden niet genoemd, maar waren destijds belangrijke onderwerpen. Wibaut, die namens de UIV en als wethouder van Amsterdam

de sessies van 3 juli 1924 voorzat, was tien jaar eerder lid geworden van de Amsterdamse Gezondheidscommissie. In die functie legde hij werkbezoeken af. Hij beschreef een terugreis per tram van zo'n werkbezoek: 'Ik hoorde naast mij snikken, het was mijn medelid. Een schijnbaar nuchter onbewogen man. "Het is ontzettend", zei hij. "Het is lang niet bekend genoeg, dat mensen zoveel slechter wonen dan beesten."²¹ De 'sociale quaestie' was sinds het eind van de negentiende eeuw een grote zorg, uiteindelijk resulterend in het ontstaan van het vakgebied volkshuisvesting, dat met de oprichting van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting (NIV, later NIVS) in 1918 ook was geformaliseerd (afb. 2 en 3).

Naast huisvesting en snelle verstedelijking van het landschap, was ook de groei van de mobiliteit een grote zorg. De wegen waren smal en nog met klinkers uit de tijd van Napoleon bestraat. Hoewel het autobezit in 1924 in Nederland volgens Bakker Schut onvergelijkbaar was met de Amerikaanse situatie, was de perceptie dat er een nieuw verkeersvraagstuk bestond met volop drukte en congestie.²² Gedetailleerd becijferde Bakker Schut dat er in Nederland op dat moment twee miljoen fietsen, 30.000 auto's, 35.000 motorfietsen, 8.000 vrachtwagens en 2.000 autobussen op de ouderwetse wegen circuleerden. Het openbaar vervoer was binnen de meeste steden nog redelijk georganiseerd met trams, maar in regionale en landelijke zin ontbrak een degelijk spoor- en wegennetwerk (afb. 4).²³

DISCUSSIE OP HET CONGRES IN AMSTERDAM, 1924

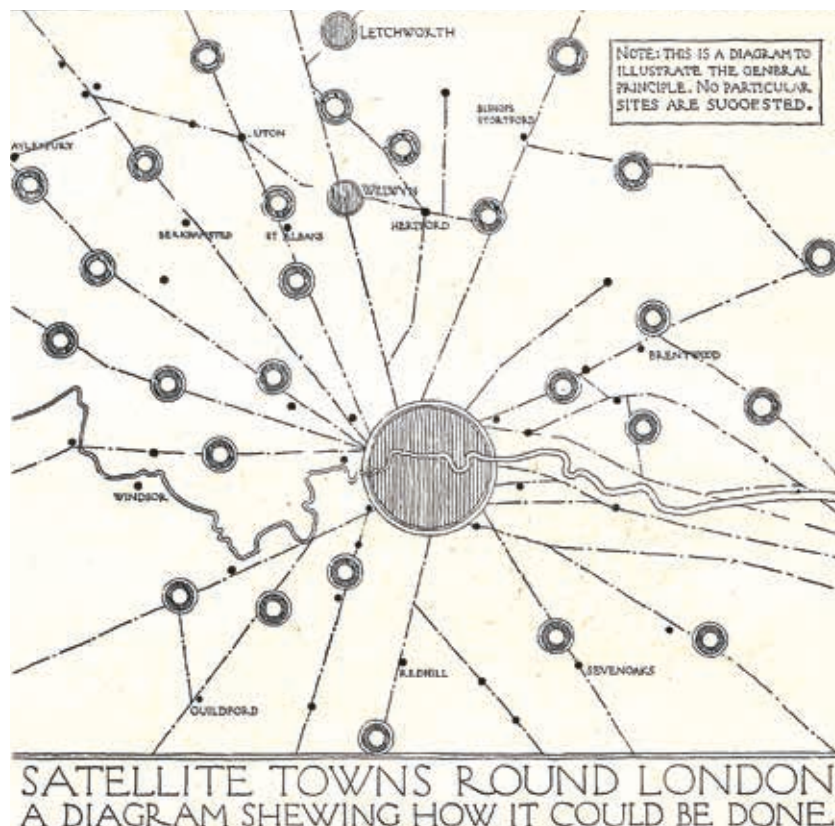
De inzet van het congres was het idee van regionale planning.²⁴ Bosma voegt daar het volgende aan toe: de papers van de conferentie uit 1924 vormden in internationale zin een culminatiepunt en leidden in Nederland tot een vroege praktijk van stedenbouw over administratieve grenzen heen.²⁵ Ook Michel Geertse gaat in op de bijdragen aan het Amsterdamse congres. Hij signaleert een botsing tussen voor- en tegenstanders van het stichten van nieuwe satellietsteden als remedie tegen ongewenste metropoolvorming. Volgens Geertse voerden uiteindelijk de Britse 'satelliet militanten' de boventoon.²⁶ Dit maakt nieuwsgierig naar de sfeer van het internationale debat. Op 3 en 4 juli 1924 vonden ochtend- en middagsessies plaats, waar het tweede deel van het rapport verslag van doet.²⁷ Tijdens elk van de vier sessies werd een onderwerp besproken dat gerelateerd was aan de vooruitgezonden papers. Gemeenschappelijk was de vraag naar een plansoort op de schaal van het gewest, onderverdeeld naar algemene principes, buitenlandse praktijkervaringen, de grote verschillen tussen afzonderlijke nationale tradities en ten slotte het landschap, zowel in als buiten de stad.

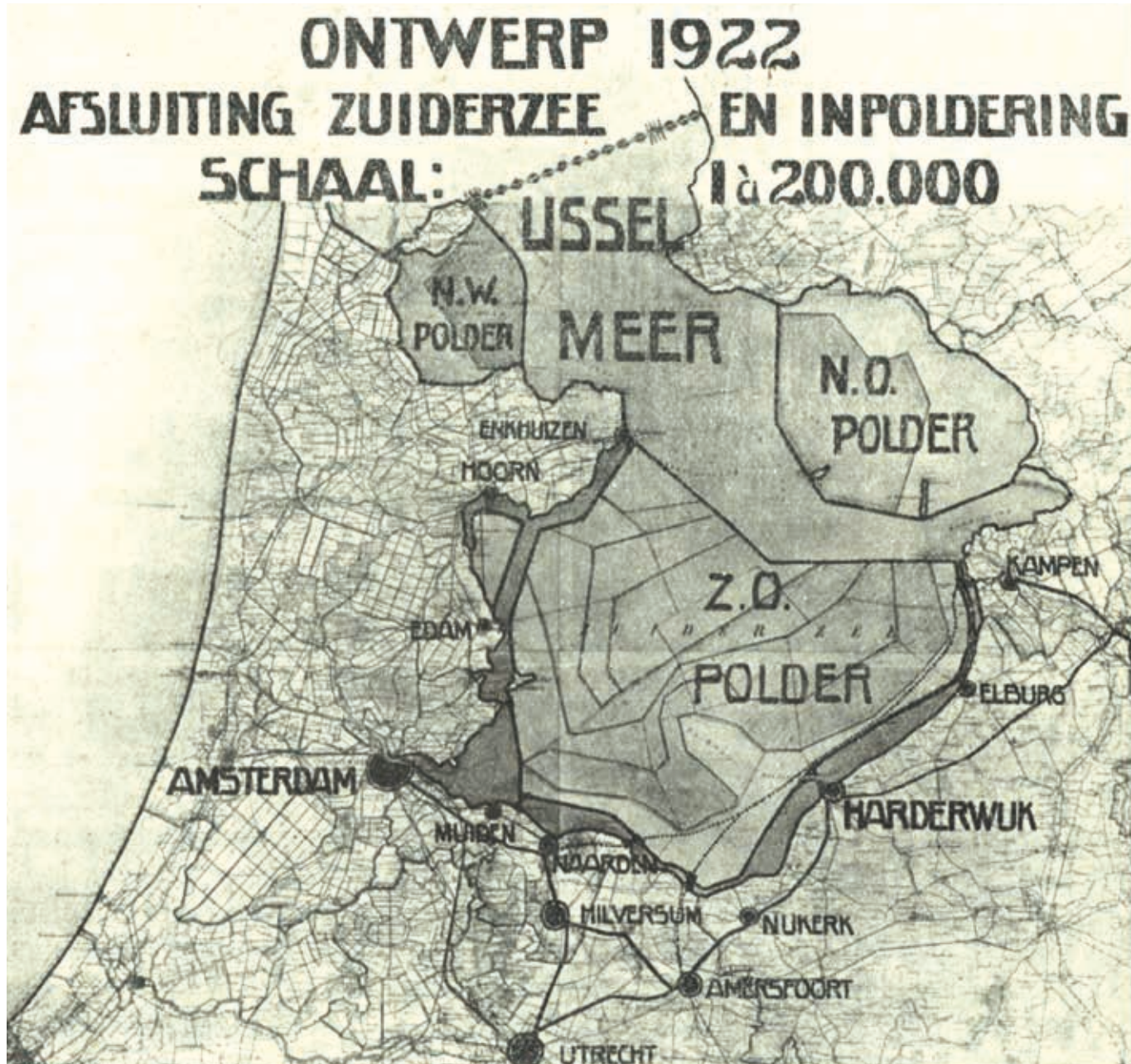
SESSIE 1

ALGEMENE PRINCIPES VAN REGIONALE PLANNING

De eerste sessie, onder voorzitterschap van Wibaut, had als onderwerp 'General principles of regional planning'. Al snel werd geconcludeerd dat de in die sessie behandelde bijdragen van Unwin (Londen), Charles Purdom (Welwyn) en Granpré Molière (Rotterdam) overeenkomsten vertoonden. De auteurs waarschuwden allen voor de zelfvernietigende en wanordelijke groei van grote steden.²⁸ De congestie in binnensteden moest verholpen worden, contact met de natuur hersteld en regionale plannen waren daarvoor het aangewezen middel. Gedebatteerd werd over de internationale ervaring met planning en over praktische aspecten inzake de voorgestelde decentralisatie met nieuwe tuinsteden ter verlichting van de grote steden. Ook was er de vraag of de aangedragen Britse oplossingen wel universeel toepasbaar waren (afb. 5). Hierover was men niet zeker. Chambers merkte op dat er sinds de tuinsteden in Engeland weinig vooruitgang in de stedenbouw was geboekt. Bruno Taut liet weten dat er in de Duitse *Siedlungen* problemen waren. Er was gebrek aan werk, arbeiders moesten te lang reizen en ook speelde er problematiek omtrent energie. Taut stelde voor om huizen in buitenwijken beter te isoleren en voor verwarming over te gaan van kolen op elektra.

5. Voorstel van Charles Purdom hoe satellietsteden rond Londen gerangschikt zouden kunnen worden (Universiteit van Amsterdam)





6. De burgemeester van Harderwijk deelde in de eerste sessie verkleinde kaarten van het ontwerp voor de nieuwe IJsselmeerpolders uit. Op deze maagdelijke grond kon planning naar de nieuwste inzichten worden toegepast (Universiteit van Amsterdam)

Terwijl de meeste Engelse deelnemers voorstander waren van satellietsteden om bestaande metropolen te ontlasten, werd dit standpunt in het perspectief van verschillende (nationale) situaties geplaatst. Auguste Plate en Theodoor van Lohuizen merkten op dat het systeem van satellietsteden met de voor Engeland voorgestelde afstanden in Nederland gewoonweg niet paste. Daarmee zou het agrarisch gebied tussen Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht nagenoeg volgebouwd worden, terwijl er bij verstedelijking juist ook behoefte was aan groene gebieden.²⁹ Van Lohuizen stelde verder dat men zich in een relatief nieuw vakgebied niet de luxe van dogmatiek kon permitteren. Iedere casus had zijn eigen kenmerken en daar-

mee zijn eigen zoektocht naar een oplossing. Satellieten en tuinsteden zouden zonder twijfel worden toegepast, maar konden niet als universele remedie beschouwd worden.³⁰

Gelukkig was er in Nederland volgens de burgemeester van Harderwijk ook nog het project van de drooglegging van de Zuiderzee. Dit gebied zou zich bij uitstek lenen voor nieuwe satellietsteden en regionale plannen op 'maagdelijke grond' – ook temeer het toenmalige plan een groot deel van de Zuiderzee zou droogleggen (afb. 6).³¹ Opvallend is dat Bakker Schut in de eerste sessie al concluderende resoluties voorstelt, die vrijwel ongewijzigd aan het eind van het congres worden aangenomen.³²

SESSIE 2

TECHNISCHE PROBLEMEN MET REGIONALE PLANNING

De tweede sessie op 3 juli, eveneens onder voorzitterschap van Wibaut, behandelde het onderwerp 'Technical Problems in Regional Planning'. Robert Schmidt, toen al beroemd vanwege het regionale ontwerp voor het Ruhrgebied, vatte de ingezonden bijdragen samen van Abercrombie (Liverpool), Thomas Adams (New York), Flavel Shurtleff en Ernest Goodrich (New York), François Sentenac (Parijs), Fritz Schumacher (Keulen) en Raphaël Verwilghen (Brussel) (afb. 7 en 8).³³ Het ging in deze papers om de uitvoering van regionale plannen, wat in de praktijk lang niet eenvoudig bleek. Het Ruhrgebied, waarvoor al vanaf 1920 een plan met medewerking van 300 gemeenten in gang was gezet, was een succesvol voorbeeld. Regionale planning ging volgens Schmidt ook over economische belangen, administratieve grenzen en grondpolitiek. Zonder juridische status konden grenzen niet veranderd worden en was samenvoeging, koop, ruil en onteigening niet mogelijk.

Adams gaf toe dat hij bij het begrip regionale planning eigenlijk was uitgegaan van een metropool met een serie satellieten, zoals het geval in New York en Londen – maar dat situaties met een verdichte verzameling grote en kleinere steden evenzeer om regionale planning vroegen. Daarnaast waren er grote culturele verschillen. In Amerika zou het onmogelijk zijn particulier eigendom aan te vechten. Om die reden was eerst een uitgebreide survey van het gebied nodig, en vervolgens flexibiliteit binnen het regionale plan om met enige vrijheid te opereren. Purdom legde uit dat de tuinsteden Letchworth en Welwyn als private ondernemingen op particuliere grond waren gebouwd. Hij meende dat het plannen van satellietsteden op gefragmenteerd grondbezit tot grote problemen zou leiden en suggereerde landaankoop door overheden. Hij kreeg bijval van enkele Duitsers en Nederlanders.

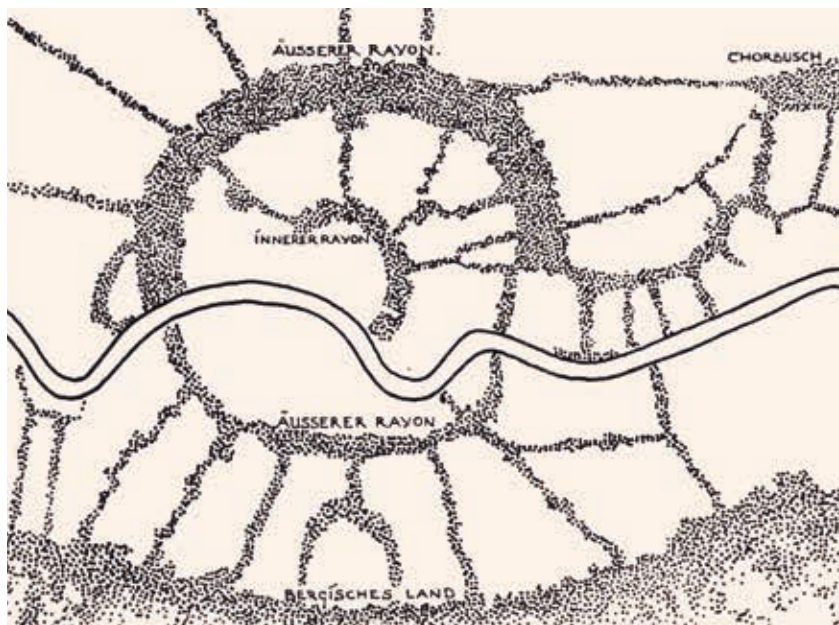
De Belgische landschapsarchitect en stedenbouwkundige Louis Van der Swaelmen noemde het transportsysteem een essentieel punt: de gewoonte in België was om congestie tegen te gaan met losse ingrepen in het wegennet. Bovendien was openbaar transport op dat moment vooral een commerciële kwestie die door exploitanten werd ingevuld. Van der Swaelmens plan voor Brussel coördineerde wegen en verschillende soorten transport als bussen, trams en treinen volgens een rationeel schema dat zowel radiale als circulaire trajecten moest bevatten. Het compacte Amsterdam beschikte volgens hem al over een radiaal systeem met trams, maar Brussel besloeg met hetzelfde aantal inwoners drie keer zo veel oppervlakte zonder goed werkend transportsysteem.

Losse uitspraken van Nederlands publiek onderbraken de discussie af en toe. Zo bepleitte Joël de Casseres zonder directe aanleiding filosofie, sociologie en psy-



7. Plan voor het Ruhrgebied dat Robert Schmidt op het congres presenteerde. Het plan richtte zich op het behoud van groene gebieden, het aanleggen van groene corridors en verbeteringen in de infrastructuur. Een plan op deze grote schaal en met dergelijke verfijning van groene corridors was een primeur op het congres (Universiteit van Amsterdam)

8. Schematisch plan voor Keulen (1923) door Fritz Schumacher, met aanduiding van zowel groene gordels als corridors (Universiteit van Amsterdam).



chologie als basis voor plannen. De kansen en problemen van volkstuinen werden genoemd, en een zekere De Groot beweerde dat de stad Amsterdam liet zien dat de praktijk van historische groei meer waard was dan welke planmatige theorie dan ook.³⁴

SESSIE 3

JURIDISCHE PROBLEMEN MET REGIONALE PLANNING

In de ochtendsessie van 4 juli, voorgezeten door de Deen Kai Hendriksen, werden de papers van Van Poelje (Den Haag), Bakker Schut (Den Haag) en Schmidt (Ruhrgebied) behandeld.³⁵ Het onderwerp was 'Legal Problems in Regional Planning'. De discussie ging van start met een verontschuldiging van de Fransman Auguste Bruggeman: de bijdragen waren voor hem niet meteen duidelijk, doordat de wetgeving per land nogal verschilde. Hij was het met Van Poelje eens over de noodzaak van nationale wetgeving om de uitvoering van regionale planning mogelijk te maken.³⁶ George Pepler bracht daartegen in dat in Engeland regionale plannen op vrijwillige samenwerking waren gebaseerd en een wettelijke organisatie met juridische macht daar op weinig welkom zou kunnen rekenen. Zijn ervaring was dat er aanzienlijke jaloezie tussen afzonderlijke gemeenten bestond en dat de beste optie was om een 'fair' plan te maken dat met alle belangen rekening hield. Overtuiging werkte volgens hem beter dan verplichting. Op deze basis waren er al 26 commissies voor regionale plannen werkzaam, waarbij er in het district Manchester maar liefst 93 gemeenten samenwerkten. Een landgenoot, werkzaam bij het Ministry of Health, nuanceerde de uitspraak van Pepler. De samenwerking tussen gemeenten was weliswaar vrijwillig, maar de nationale overheid mocht ingrijpen – hoewel dit niet of zelden nodig was geweest. De Engelsen kwamen vervolgens terug op de verschillen in wetgeving per land: voor groter onderling begrip en wellicht inspiratie was het belangrijk de internationale verschillen in kaart te brengen. De Duitsers Schmidt en Hegemann waren het daarmee eens en dit zou ook het onderwerp worden van het volgende UIV-congres, in Parijs het jaar erna.³⁷

Ook in deze sessie onderbraken Nederlandse toehoorders de discussie. De Casseres stelde dat alle grond in overheidseigendom moest komen, overigens ondersteund door een Italiaan die voor effectieve regionale planning erfpacht het beste systeem vond. Een ander noemde het probleem van te nauwe wegen in Nederland. Verder werd een verschil tussen slaapsteden en zelfstandige satellietsteden te berde gebracht, overigens beide als goede opties. Zo had Amsterdam al een plan voor een slaapstad in het Gooi.³⁸

SESSIE 4

GROENE RUIMTE EN (PRODUCTIEVE) PARKEN

In de middagsessie van 4 juli stond de groene ruimte centraal: 'Discussion on Parks, Park systems and Recreation'. Voorzitter van deze sessie was de Fin Einar Böök. De besproken papers waren die van Henri Hubbard (Boston), Jacques Gréber (Parijs) en Cleynert Azn (Amsterdam).³⁹ Geddes startte de discussie met een verwijzing naar de beweging voor Nationale Parken, die in verschillende landen al voet aan de grond had gekregen. Daarnaast memoreerde hij *Histoire de l'habitation humaine* (1875) van Viollet-le-Duc, een boek dat reikt van de eerste grotwoningen en hutten, via wereldwijde antieke beschavingen tot aan de huizen uit de renaissance. Logisch dat het daar stopte, wat konden de hedendaagse stadswoningen en huurkazernes hier nu nog aan bijdragen? Van der Swaelmen was minder nostalgisch en besprak de vormgeving van hedendaagse parken, die hij ouderwets vond. De romantische benadering uit de negentiende eeuw stond nog steeds voorop vanwege de grote rol die amateurs en technici bij parkontwerp zouden hebben. Voor het ontwerp van (stads)parken was volgens hem meer samenwerking met stedenbouwers en architecten nodig.

Chapman meende dat 'groen' niet alleen vanuit stedelijk perspectief moest worden gezien: het platteland was er niet uitsluitend voor het plezier van stedelingen. Hij wees op de bijdrage van Cleynert waarin 'productive parks' werden voorgesteld: landbouwgebieden die met beplanting en verfraaiing van landwegen en weiden ook recreatieve waarde konden krijgen.⁴⁰ Hubbard vond dat productiviteit van groene ruimtes verschillende aspecten kende. Stadsparken dienden het genot van stedelingen en waren architectonisch van aard. In grote parken was er meer natuur en minder vormgeving, en ook deze gebieden waren van essentieel belang voor de stadsmens. Hij stelde een lobbenvormig stadsmodel voor, waarbij natuurlijke of productieve groengebieden via groene aders in en met de stad verbonden werden (afb. 9).

Opnieuw kwam Nederlands publiek met los commentaar: er werd geklaagd over vernietiging van het landschap en over de moderne stedenbouw. Zo meende men dat de hedendaagse stedenbouw inferieur was aan die van vorige eeuwen, ondanks dat die oude plannen vooral technisch van aard waren geweest.⁴¹

De vooruitgezonden papers waren belangrijk materiaal voor de discussie op het congres. In de sessies zelf bleek echter pas hoeveel de (nationale) tradities van elkaar verschilden, en hoe nieuwsgierig en welwillend de vakgenoten die verschillen als inspiratie voor en uitbreiding van de 'eigen' praktijk van regionale planvorming wilden gebruiken.

RANDSTAD AVANT LA LETTRE

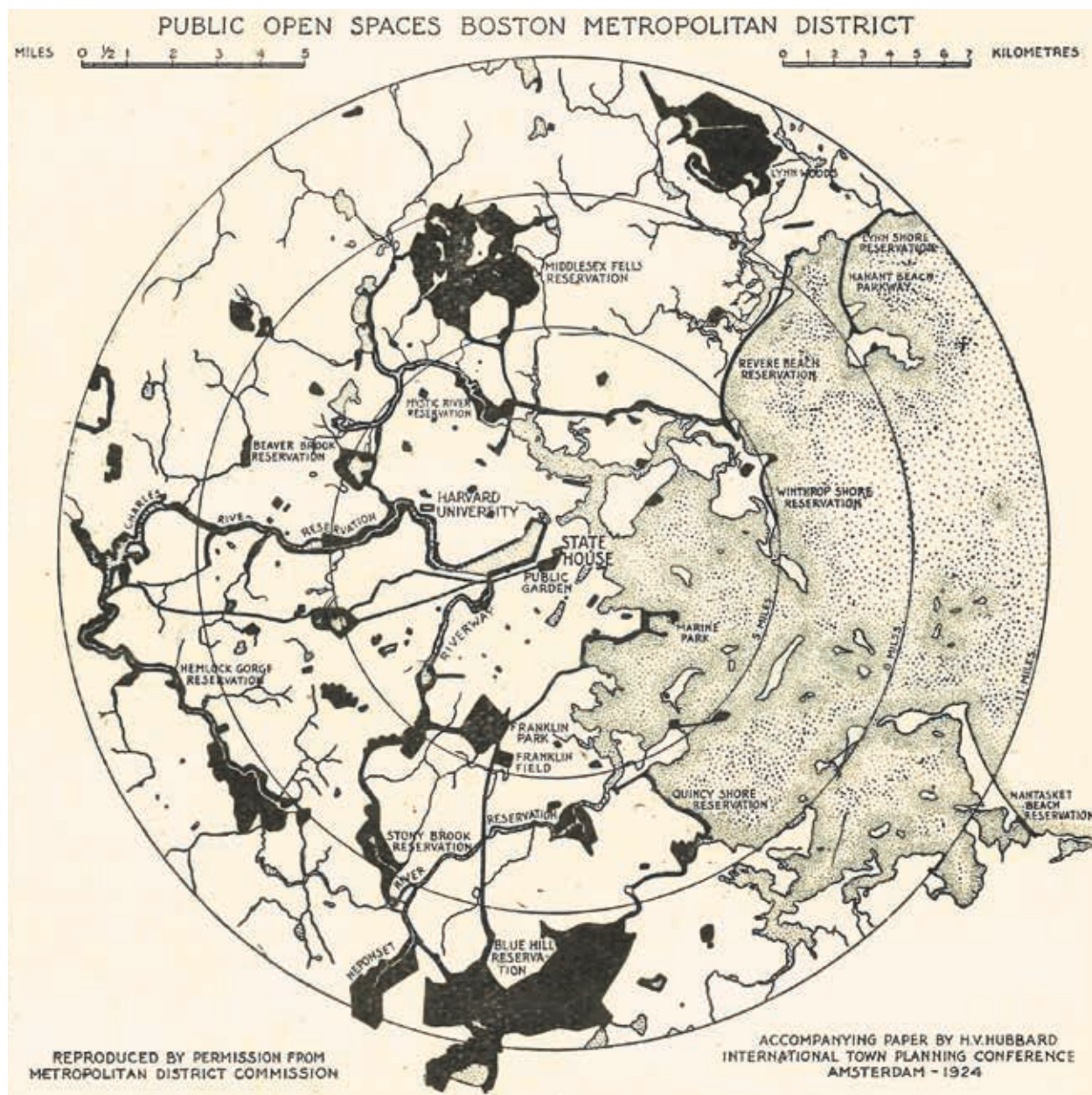
Tijdens het congres was een kleine expositie opgezet, waar onder andere kaarten, grafieken en tabellen van Van Lohuizen te bewonderen waren. Dit werk werd in 1925 heruitgegeven in een Nederlandstalige bundel samengesteld door Van Poelje.⁴² Op een van de kaarten tekende zich een hoefijzervorming conglomeraat van verstedelijking af, volgens Arnold van der Valk een kaart die de Randstad weergeeft, ver voordat de naam bedacht was.⁴³ Dit verstedelijkte gebied, vanaf de havens van Rotterdam, via Den Haag en Amsterdam tot Utrecht, vormde als geheel wel een (potentiële) miljoenenstad (afb. 10).

Van Lohuizens kaarten uit 1923-1924 becommentarierend, stelde Van Poelje: 'Het is wel duidelijk, dat het

onverantwoordelijk zou zijn de ontwikkeling van dit uitgestrekte woongebied over te laten aan de afzonderlijke gemeentebesturen, die ieder slechts een klein gebied beheersen, en aan spoor- en tramwegmaatschappijen, wegenbestuurders en ondernemers, die niet meer dan een bepaald belang behartigen.⁴⁴ Bakker Schut was in dezelfde bundel meer pragmatisch. Natuurlijk was het wenselijk dat de nationale overheid tot regionale planning zou oproepen. Maar gezien 'de parlementaire machine in Nederland niet zo snel werkt', was het beter om het verzamelen van gegevens en het maken van regionale plannen via vrijwillige samenwerking tussen gemeenten, spoorwegen, waterstaat en provincies te laten plaatsvinden.⁴⁵

De kaarten identificeerden een gebied in Nederland

9. Plan van Henri Hubbard voor Boston en omgeving. Aangegeven worden publieke groene gebieden en corridors binnen cirkels die de afstand tot de stad laten zien (Universiteit van Amsterdam)



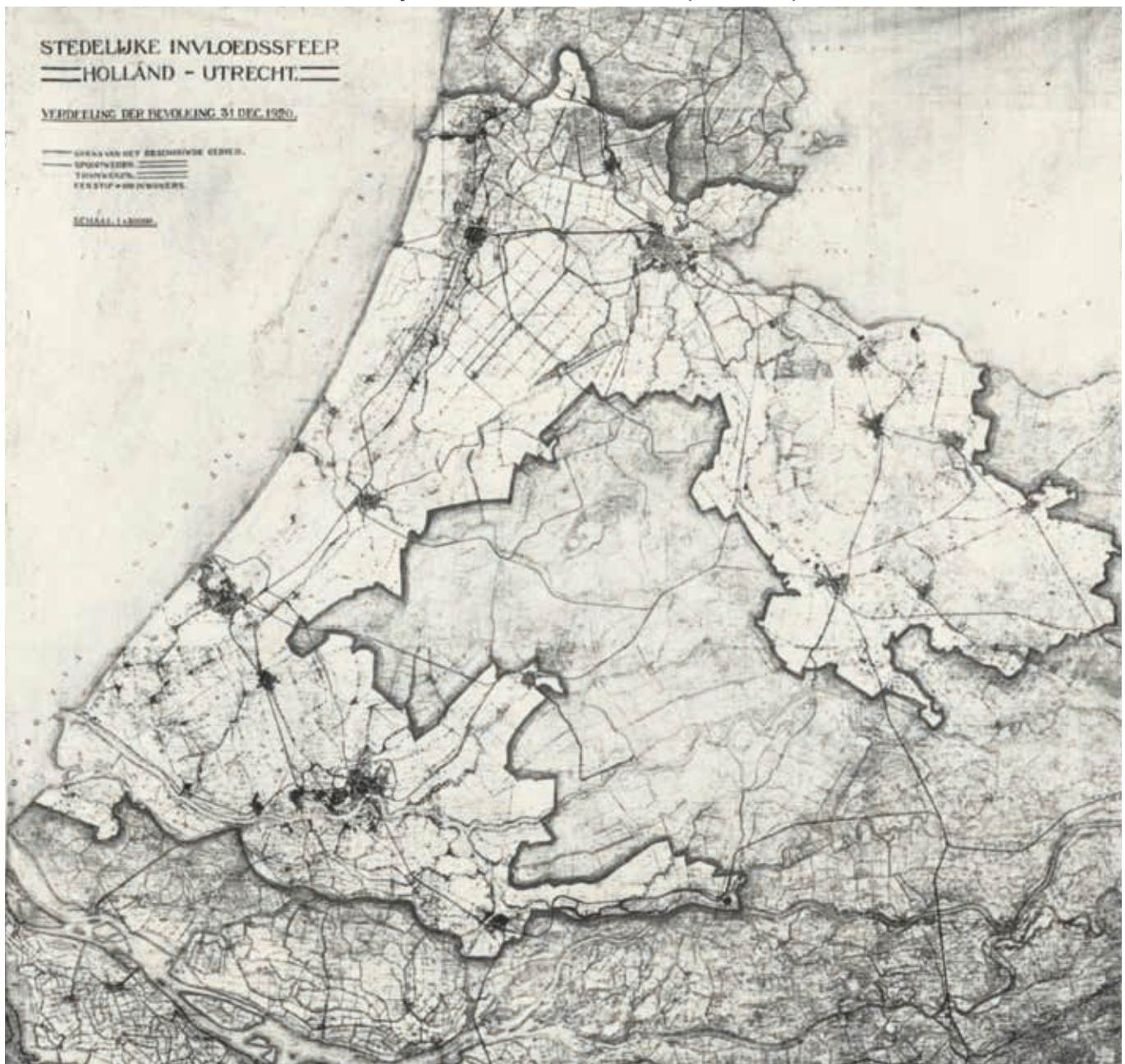
dat dringend behoefte had aan regionale planvorming. Parallel aan de papers en discussies op het congres werd de behoefte aan planning op grotere schaal ook voor een conglomeraat van grote en kleinere steden visueel duidelijk gemaakt en daarmee niet tot een vraagstuk van grote metropolen beperkt.

RESOLUTIES VAN HET CONGRES

Aan het eind van de tweede conferentiedag werden de resoluties, zoals Bakker Schut ze al op de eerste dag in zeven punten had voorgesteld, unaniem geaccepteerd. Ten eerste was een ongebreidelde expansie van grote steden onwenselijk. De condities in de metropolen

vormden een waarschuwing voor steden van gemiddelde grootte. Het tweede punt ging over decentralisatie in de vorm van satellietsteden: dat was (niet het enige maar wel) 'een' goed middel om excessieve groei van grote steden te beteugelen. Ten derde werd een 'green belt' bepleit met onder meer veeteelt en landbouw, om vermeerdering van eindeloze huizenzeeën te voorkomen. De snelle groei van auto- en busverkeer was het vierde onderwerp: aandacht voor verkeersproblemen was noodzakelijk, zowel binnen als tussen steden. Ten vijfde was de voorbereiding van regionale plannen van groot belang voor metropolen, maar ook voor gebieden waarin veel grote en kleinere steden la-

10. In 1925 gereproduceerde kaart getekend door Th.K. van Lohuizen voor de expositie bij het congres van 1924 met de Randstad, voordat deze die naam had, als 'Stedelijke invloedssfeer Holland - Utrecht' (bezit auteurs)



gen. Hierbij ging het uitdrukkelijk om een grotere schaal dan het gemeentelijk uitbreidingsplan: gewestelijke planning kon de vernietiging van groene gebieden voorkomen. Punt zes stelde dat gezien de ontwikkelingsstermijn van een regionaal plan en mogelijke tussentijdse veranderingen, enige elasticiteit raadzaam was. Noodzaak tot juridische verankering was het laatste punt.⁴⁶

Opvallend is dat de discussie die aan de basis van de resoluties lag wel verschillen in opinies aan het licht bracht, maar niet zodanig dat van een strijd gesproken kan worden, zoals Geertse suggereert.⁴⁷ Er werd vooral onderlinge kennis en ervaring uitgewisseld over de planningspraktijken in Engeland, Duitsland, Frankrijk, Amerika, België en Nederland in een opvallend openlijke en beleefde sfeer, waarbij nuancering naar verschillende situaties een belangrijke rol speelde en gevraagd werd om vervolgbijeenkomsten voor meer kennis over deze internationale verschillen.

De resoluties vormden een overbrugging tussen de verschillende nationale tradities, en illustreerden – anders dan de op zichzelf staande papers – zowel het internationaal ondersteunde nut, als de grote verscheidenheid van regionale planvormen.

HET GEOGRAFISCH CONGRES VAN 1938: EVALUATIE VAN VOORNEMENS UIT 1924

Veertien jaar na het internationale stedenbouwcongres werd van 18 tot 28 juli 1938 in Amsterdam een internationale conferentie van de International Geographical Union (IGU) gehouden. Tijdens dit congres werden de resultaten van het stedenbouwcongres uit 1924 in de Nederlandse praktijk van regionale planning geëvalueerd. De interdisciplinaire ambitie, die al in 1924 was bepleit, kwam direct tot uitdrukking door planning met geografie te verbinden. Het congres was nog groter en imposanter dan dat van 1924: er waren meer dan 1.200 deelnemers uit 36 landen (afb. 11).⁴⁸ Deze belangwekkende aangelegenheid kampte met politieke problemen aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Vaak werden Duitsers niet toegelaten op internationale congressen gezien de politieke ontwikkelingen vanaf 1933, maar het Amsterdamse IGU-congres had de ambitie 'neutraal' te zijn.⁴⁹

Naast vele andere onderwerpen was er op dit congres ook een Sectie Landschap, die aan stedenbouw raakte en in drie deelthema's behandeld werd. Het eerste thema ging over de betekenis van het begrip landschap in de (sociale) geografie en resulteerde in een lange discussie tussen Duitsers en Fransen die het niet eens konden worden. Het tweede deelthema was het grondgebruik en de studie van het landschap als basis voor landbouw, wonen en industrie. Dit deel werd door Van Lohuizen georganiseerd en evalueerde de stand van zaken in de Nederlandse regionale planning. Daarnaast sloot ook het derde thema, de principes achter

het behoud van natuurschoon, direct aan op de discussie die in 1924 gevoerd was. Cleynert was hiervan de organisator en tijdens het congres van 1938 was hij lang aan het woord. Hij bepleitte naast behoud van waardevol natuurgebied en productief platteland, ook de instelling van een nieuw vakgebied: dat van landschapsarchitect. Deze moest qua kennis van alle markten thuis zijn (natuur, bodemkunde, biologie, geologie, ecologie, waterbouwkunde, bosbouw, land- en tuinbouw), maar ook beschikken over artistieke gaven.⁵⁰

Bij het tweede thema van Sectie Landschap hoorde – tussen achttien andere papers – ook een bijdrage van het NIVS. Er waren vier auteurs, waarvan Van Lohuizen de tweede was. Toch is er reden aan te nemen dat hij voor een groot deel verantwoordelijk was voor de tekst.⁵¹ Deze ging over manieren waarop het grondgebruik in tijden van schaarste en concurrentie het beste kon worden ingezet. Regionale planning was daarbij de belangrijkste opgave, een onderwerp dat, aldus het stuk, in Nederland pas in 1924 voor het eerst serieus was bediscussieerd. Vermeld werd dat direct na het betreffende stedenbouwcongres verschillende gewestelijke plannen voor delen van Nederland werden gemaakt. De in 1938 bij regionale planning betrokken gebieden werden aangegeven op een eenvoudige kaart met arceringen in regio's Twente, Arnhem, Zuid-Limburg, IJmuiden, IJsselmonde (Rotterdam) en Eindhoven. Plannen voor het behoud van natuurgebieden werden aangegeven in Groningen, Drenthe, de Veluwe en delen van Zeeland (afb. 12 en 13).⁵²

De praktijk van regionale planvorming bleek volgens Van Lohuizen in 1938 al weerbarstig. De complicaties die het NIVS-artikel noemt, waren onder andere het gebrek aan een wettelijke basis voor dergelijke plannen, en vooral de autonomie die afzonderlijke steden gewend waren met eigen uitbreidingsplannen.⁵³ Daarnaast ontbrak het aan gedegen onderzoek dat de drager voor regionale plannen moest vormen en waarvoor een veelheid aan disciplines nodig was, onder meer geografie, geologie, hydrografie, klimatologie, demografie, stedenbouw, economie en sociologie – vakgebieden die onderlinge samenwerking bepaald niet als vanzelfsprekend beschouwden. De snelheid van ruimtelijke veranderingen frustreerde tegelijkertijd juist geduldig en grondig onderzoek, waardoor in de praktijk onderzoek nu tijdens de planvorming plaatsvond.⁵⁴

Kortom, de eerste veertien jaar ervaring met regionale planvorming had slechts tot gedeeltelijke successen geleid, waarbij het idee 'survey before plan' onhaalbaar was gebleken. Wel werd bij verbetering van intergemeentelijke samenwerking, wetgeving en interdisciplinair onderzoek een belangrijke toekomst voor plannen op grotere schaal voorzien.

Bosma stelt dat in de periode tussen 1924 en de Tweede Wereldoorlog regionale planvorming in Nederland



11. Geografen uit tal van landen schrijven zich in op het Aardrijkskundig Congres in Amsterdam, 1938 (Archief Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Utrechts Archief)

professionaliseerde en verbindt het relatieve succes daarvan aan naoorlogse landelijke ruimtelijke ordening.⁵⁵ In Noord-Brabant waren in de jaren dertig volgens hem de grootste vorderingen gemaakt. Opmerkelijk is overigens dat de regio Amsterdam in de tekening van 1938 niet gearceerd is, terwijl organisator en spreker Van Lohuizen zelf had bijgedragen aan de landschappelijke benadering van het verstedelijkingsvraagstuk in het bekende Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam (AUP), waaraan tussen 1928 en 1934 werd gewerkt. In het licht van de internationale kennisuitwisseling in 1924 is het verder een vraag in hoeverre het AUP, dat nog steeds vaak beschouwd wordt als representant van het CIAM-gedachtegoed, verder onderzocht zou kunnen worden op de invloed van de andere internationale organisaties als IFHTP en UIV.⁵⁶ De Nederlanders maakten op dat congres immers al kennis met de lobbenstad via de gepresenteerde plannen uit vooral Duitsland en Amerika.⁵⁷ De bij het AUP beho-

rende Kaart B 'Het Gewest' laat een visie zien waarin natuurruimte aan de stad verbonden wordt (afb. 14).⁵⁸ Kennelijk werd dit deel van het AUP niet als gewestelijk plan opgevat. Er is volgens Bosma een sterke gelijkenis tussen de uitgangspunten van het AUP en de 'Regional Survey of New York and its Environs' (1921-1931), waarvan de tussenresultaten in 1924 waren gepresenteerd.⁵⁹ In het New Yorkse plan zouden de voordelen van concentratie benut worden en congestie vermeden door transport en (sub)urbanisatie met elkaar te verbinden, terwijl tussen de radiale ruimte bleef voor parken en (natuur)landschap. Dit concept van suburbanisatie als maatregel tegen meer (grootstedelijke) concentratie, en de gelijktijdige bundeling van deze plaatsen van suburbanisatie via planning van ruimte en transport, om zo groene gebieden te beschermen, roept een mogelijke conceptuele verbinding met de merkwaardige Nederlandse term 'gebundelde deconcentratie' op.⁶⁰ Deze term zou in de naoorlogse natio-



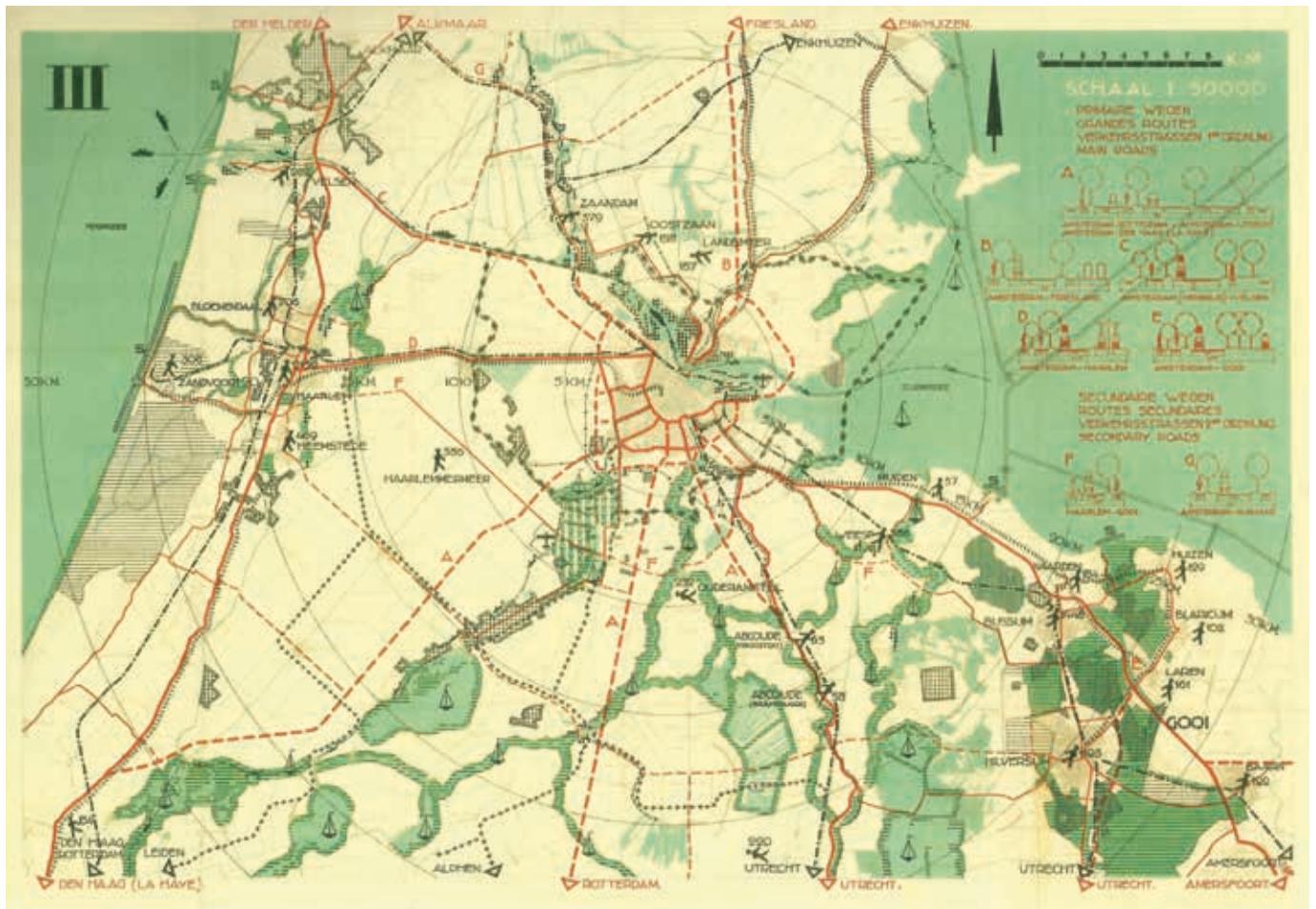
THE NETHERLANDS

Shaded portions indicate areas being regionally planned.

12. Kaart van Nederland behorend bij de bijdrage van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw (NIVS) aan het Aardrijkskundig Congres van 1938. Gearceerd zijn de delen van Nederland waar tussen 1924 en 1938 regionale plannen zijn opgesteld (bezit auteurs)



13. 'Streekplan voor het z.o. deel van Noord-Brabant', waarop aangegeven de bestaande en toekomstige bebouwing met natuurgebieden en groene corridors, getekend door Joël de Casseres in samenwerking met Gemeentewerken Eindhoven, 1929 (Regionaal Historisch Centrum Eindhoven)



14. Voorbeeldkaart III van Amsterdam, 1932. Gedurende de voorbereiding van het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam (AUP) werd de stad ook in context van de regio geplaatst. Er zijn enkele groene en blauwe aders aangegeven op deze kaart, die officieus fungeerde als ontwerp voor het gewestelijk plan voor Amsterdam. Toch was deze streek in 1938 niet aangegeven als gebied waar regionale planning had plaatsgevonden (Het Nieuwe Instituut)

nale ruimtelijke ordening van groot belang worden. Overigens was op het congres van 1924 al gepleit voor een nationaal ruimtelijk plan; de eerste aanzetten daartoe werden gezet toen Nederland tussen 1940 en 1945 tot een Duitse regio was geworden, hoewel nationale planning pas in 1960 een feit werd.⁶¹

TOT SLOT

Terugkomend op de vragen die aan het begin van dit artikel werden gesteld, blijkt dat regionale planning in Nederland pas laat op gang kwam. Het congres van 1924 liet zien hoeveel verder Engeland, Duitsland, Frankrijk, België en Amerika al waren met theorievorming en praktijk op dit gebied. Het besef dat Nederland dringend plannen nodig had voor zowel de Randstad, andere verstedelijkende gebieden als voor bescherming van natuur- en cultuurlandschap, zette de vakgemeenschap meteen na het congres aan het werk, geïnspireerd door de voorbeelden uit andere landen. Het stedenbouwcongres van 1924 was hiervoor een essentieel beginpunt en daarnaast van groot belang voor de internationale verspreiding van kennis

over stedenbouw, ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur. De sfeer tijdens het congres was niet vijandig; eerder waren de discussies collegiaal van aard en de uitwisseling bleek zeer vruchtbaar. De deelnemers waren het niet over alles eens, maar nieuwsgierigheid naar de verschillen in condities, cultuur, praktijk, complicaties en mogelijkheden overheerste het debat. Duidelijk kwam de wens tot verdere internationale uitwisseling van ervaringen aan de orde, alsook het bewustzijn dat gewestelijke planning de inzet van vele (vaak gescheiden) disciplines en instanties vergde. Daarnaast was de eenmalige samenwerking van de stedenbewegingen UIV en IFTHP op het congres van 1924 belangrijk. Niet alleen ontwerpers en onderzoekers, maar ook veel Nederlandse nationale en gemeentelijke bestuurders maakten pas op dat moment kennis met de potenties van het regionale plan. De participatie van de UIV had serieuze bestuurlijke betrokkenheid tot gevolg, wat bijdroeg aan een snelle opmars van Nederlandse regionale plannen.

Met de terugblik van 1938 op 1924 bleek regionale planning in vooroorlogs Nederland dan ook actief op

gang gekomen te zijn, zowel voor de inrichting van verstedelijkende gebieden als voor gebieden waar landschap beschermd werd. Dat de plannen op grotere schaal, over (gemeentelijke) grenzen heen, ook op aanzienlijke moeilijkheden stuiten van vooral praktische aard, is een onderwerp dat nog steeds actueel is. Daarnaast waren beide congressen belangrijk voor het ontwikkelen van interdisciplinaire samenwerking en

werd in 1938 nog nadrukkelijker dan in 1924 de noodzaak van een nieuw vakgebied betoogd: de landschapsarchitectuur. Het stedenbouwcongres van 1924 heeft zo op meerdere fronten een belangrijke basis gelegd voor een rijke Nederlandse traditie van regionale planvorming en zelfs een kiem kunnen leggen voor de naoorlogse nationale ruimtelijke ordening.

NOTEN

Het onderzoek voor dit artikel werd mede mogelijk gemaakt door de EFL Stichting.

- 1 Destijds: Internationale Stedebouwcongres.
- 2 H. van der Cammen en L. de Klerk, *Ruimtelijke ordening. Van grachtengordel tot Vinex-wijk*, Utrecht 2010, 115, 119; C. Wagenaar, 'Stedenbouw 1924-2009. Vijfentachtig jaar het vak van de toekomst', in: C. Wagenaar, S. Verschuuren en J. Kadijk (red.), *Morgen/Tomorrow. Dag van de Ruimte*, Den Haag 2009, 7.
- 3 In juli 1924 publiceerde Dirk Hudig (onder de naam 'H.') al een samenvatting van de papers in *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw* 5 (1924) 5. Meer recent: K. Bosma, *Ruimte voor een nieuwe tijd. Vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945*, Rotterdam 1993, 157-178; Wagenaar 2009 (noot 1), 4-15. Opvallend is dat de papers van François Sentenac, Jacques Gréber en Henri Hubbard minder aandacht krijgen. Bosma 1993, 161, vond dat deze bijdragen 'weinig nieuws' bevatten. Zie verder: M. Geertse, *Defining the Universal City. The International Federation for Housing and Town Planning and Transnational Planning Dialogue 1913-1940*, Amsterdam 2012, 138-145.
- 4 Het geografische congres uit 1938 met een evaluerende bijdrage over regionale planning van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw (NIVS) is niet of nauwelijks bekend in de literatuur. Het congres wordt bijvoorbeeld niet genoemd in Van der Cammen en De Klerk (noot 2) en C. Wagenaar, *Town Planning in the Netherlands since 1800. Responses to Enlightenment Ideas and Geopolitical Realities*, Rotterdam 2011. Wel wordt dit congres vermeld in Bosma 1993 (noot 3), 323, maar alleen in verband met de bijdrage van Walter Christaller.
- 5 K. Doevendans, 'De Lunar Society en moderne stedenbouw. Netwerken aan een gezonde stad', in: A. Schram e.a. (red.), *Stadsperspectieven. Europese tradities in de stedenbouw*, Nijmegen 2015, 98-113.
- 6 Bijvoorbeeld relateren Van der Cammen en De Klerk 2010 (noot 2), 137-141, het beroemde Uitbreidingsplan van Amsterdam (AUP, 1934) enkel aan CIAM. In bekende vakliteratuur over CIAM als A. van der Woud, *Het Nieuwe Bouwen internationaal CIAM, volkshuisvesting, stedebouw*, Delft 1983 en K. Somer, *De functionele stad. De CIAM en Cornelis van Eesteren, 1928-1960*, Rotterdam 2007, wordt de internationale invloed van CIAM wel gelineerd. Wagenaar ziet de invloed van het avant-gardemodernisme, eerst in de Nederlandse kunst en later ook in officiële ambtelijke posities van stedenbouwers als Oud en Van Eesteren, als oorzak van het vakhistorische primaat van CIAM in Nederland. Zie Wagenaar 2011 (noot 4), 245-249. De dissertatie van Geertse 2012 (noot 3) over de Engelse tuinstadbeweging, die later een internationaal karakter kreeg en vanaf 1926 International Federation for Housing and Town Planning (IFHTP) heette, is hierop een uitzondering.
- 7 Zie: K. Doevendans en A. Schram, *Een onderzoekende blik tussen beduidende bewegingen. Th.K. van Lohuizen tijdens de vorming van netwerken voor een moderne stedenbouw*, 2017, www.stadsperspectieven.nl/pdf/Onderzoekende_blik_Van_Lohuizen.pdf (geraadpleegd 2 april 2018).
- 8 P. Saunier, 'Sketches from the Urban Internationale. Voluntary Societies, International Organizations and US Foundations at the City's Bedside 1900-1960', *International Journal of Urban and Regional Research* 25 (1999), 380-403.
- 9 International Federation for Town and Country Planning and Garden Cities (IFTCPGC-II) (red.), *Conférence internationale de l'aménagement des villes, Internationale städtebautagung, International town planning conference, Internationaal stedebouwcongres, Amsterdam, 1924. Deuxieme partie, compte rendu, Band II, Bericht/part II report/deel II verslag*. Amsterdam 1924.
- 10 International Federation for Town and Country Planning and Garden Cities (IFTCPGC-I) (ed.), *Conférence internationale de l'aménagement des villes: rapports, Internationale Städtebautagung Amsterdam: Vorträge, International town planning conference 1924: papers, Internationaal Stedebouwcongres Amsterdam 1924: praeadviezen*, Amsterdam 1924. Zie over aantal deelnemers en landen IFTCPGC-II 1924 (noot 9), 8.
- 11 Wagenaar 2011 (noot 4), 265.
- 12 Geertse 2012 (noot 3), 5, 138, legt de nadruk op IFHTP als organisator en meent dat de bijdrage van Dirk Hudig en het NIVS aan het congres van 1924 in de Nederlandse vakliteratuur overschat is. De nadruk op de rol van het NIVS is terug te vinden in Bosma 1993 (noot 3) 155; Somer 2007 (noot 6), 27; Wagenaar 2011 (noot 4), 266. Zie ook: V. van Rossem, *Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam. Geschiedenis en ontwerp*, Rotterdam 1993, 55.
- 13 Emile Vinck was, in samenwerking met de pacifistische socialisten Paul Otlet en Henri La Fontaine, de belangrijkste organisator van de Gentse conferentie in 1913 en oprichter van de UIV geweest. De banden tussen de UIV en Nederland waren voor de Eerste Wereldoorlog via Herman van Karnebeek verlopen; na de oorlog had Vinck veel contact met F.M. (Floor) Wibaut. De laatste licht in zijn memoires toe dat hij na bezoek van een niet bij naam genoemde Amerikaan contact opneemt met zijn vriend Vinck in Brussel, en daarna met Van Karnebeek, die inmiddels Nederlands minister van Buitenlandse Zaken was. Met medewerking van de laatste, en ook van de toenmalige burgemeester van Amsterdam De Vlucht, kwam volgens Wibaut het congres in 1924 tot stand. Zie R. Payre en P. Saunier, 'Municipalités de tous pays, unissez vous! L'Union Internationale des Villes ou l'Internationale municipale (1913-1940)', *Amministrare* 1 (2000) 2, 217-239. Zie ook: F.M. Wibaut, *Levensbouw. Memoires*, Amsterdam 1936, 279-280, 290.
- 14 Geertse 2012 (noot 3), 118-119, merkt op dat de IFHTP vanaf midden jaren twintig de UIV als concurrent zag. In een overzicht van verschillende congressen tussen 1913 en 1940 blijkt ook de scheiding der wegen na 1924, zie Doevendans en Schram 2017 (noot 7), 28. Verder bevestigt Saunier 1999 (noot 8), 386, de eenmaligheid van een voor de IFHTP en de UIV gezamenlijk congres.
- 15 Doevendans en Schram 2017 (noot 7), 32.
- 16 IFTCPGC-I 1924 (noot 10); Wagenaar 2009 (noot 2), 4-15; Bosma 1993 (noot 3), 157-178. Opvallend is dat in de bespreking van Bosma de bijdragen van Frans Gréber en Sentenac, evenals die van de Amerikanen Hubbard, Shurtleff en Goodrich nauwelijks aan de orde komen.

- Met uitzondering van Hubbard is dit bij Wagenaar ook het geval.
- 17 Bosma 1993 (noot 3), 178, wijst ook op de aanwezigheid van bestuurders en het belang daarvan voor Nederland: regionale planning werd in de twee decennia die op de conferentie volgden een zeer belangrijk instrument voor het vormgeven van de maatschappij. Dat de aanwezigheid van betreffende personen te maken kon hebben met medeorganisator Uv, blijft onvermeld.
- 18 De originele bijdrage aan het congres: P. Bakker Schut, 'Das Bedürfnis an Bezirksweiterungsplänen in den Niederlanden', in IFTCPGC-II 1924 (noot 9), 185-214. Nederlandse vertaling uitgegeven in: G.A. van Poelje, *Gewestelijke plannen*, Alphen aan den Rijn 1925, 57-81.
- 19 P. Bakker Schut, 'De behoefte aan gewestelijke uitbreidingsplannen in Nederland', in: Van Poelje 1925 (noot 18), 56.
- 20 Bakker Schut 1925 (noot 19), 60-61, 76.
- 21 Wibaut 1934 (noot 13), 136.
- 22 Bakker Schut 1925 (noot 18), 63, noemt Amerikaanse verhouding 1 auto per 7 inwoners. Volgens Van der Cammen en De Klerk 2010 (noot 2), 121-122, was de Nederlandse situatie destijds 1 auto per 350 inwoners – duidend op een verkeersprobleem van auto's dat in verhouding tot Amerika slechts 1/50 was.
- 23 Bakker Schut 1925 (noot 18), 61-64.
- 24 Wagenaar 2009 (noot 2), 7.
- 25 Bosma 1993 (noot 3), 178.
- 26 M. Geertse, 'Cross-Border Country Planning Dialogue in Interwar Europe', *SAGE Open* 5 (2015), 5; en Geertse 2012 (noot 3), 5, 150. Opgemerkt moet worden dat de strijd die Geertse signaleert ontstaat vanuit het perspectief van de oorspronkelijke hegemonie van de Britten in de tuinstadbeweging, die tot 1920 op de congressen van de IFHTP decentralisatie in de vorm van onafhankelijke satellietsteden als de beste vorm zagen om het vraagstuk van de (ongewenste) metro-pool te beantwoorden. Met de toelating van voorheen geweerde Duitsers en de specifieke situatie in Nederland met een verstedelijkt conglomeraat in het westen van het land, was het niet anders dan logisch dat de Britse remedie bevestigd werd.
- 27 IFTCPGC-II 1924 (noot 9), 19-55.
- 28 M.J. Granpré Molière, 'La Cité Moderne', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 9), 1-14; R. Unwin, 'The Need for a Regional Plan', in IFTCPGC-I 1924 (noot 9), 15-34; P. Abercrombie, 'The Preliminary Survey of a Region Including the Built-up Areas of its Urban Centres', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 36-49.
- 29 IFTCPGC-II 1924 (noot 9), 21.
- 30 Van der Cammen en De Klerk 2010 (noot 2) noemen slechts Hendrik Cleyndert en Dirk Hudig als pioniers van het Nederlandse regionale plan; uit overige secundaire en primaire bronnen blijkt dat Theodoor K. van Lohuizen deze betiteling ook verdient. Zie bijvoorbeeld: A. van der Valk, *Het levenswerk van Th.K. van Lohuizen 1890-1956. De eenheid van het stedenbouwkundige werk*, Delft 1990.
- 31 IFTCPGC-II 1924 (noot 9), 19-31.
- 32 Voor Bakker Schut in de rol als synthetiserend manager zie: Y. van Mil, 'Pieter Bakker Schut (1877-1952), manager in de stedenbouw', *Bulletin KNOB* 116 (2017) 4, 209-223.
- 33 P. Abercrombie, 'The Preliminary Survey of a Region Including the Built-up Areas of its Urban Centres', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 36-49; T. Adams, 'Regional Planning, Location of Commercial, Industrial and Housing Areas', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 51-77; F. Shurtleff and E.P. Goodrich, 'A Regional Plan for New York and its Environs', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 150-165; F. Sentenac, 'Le Drainage de la Région', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 78-88; F. Schumacher, 'Grünpolitik der Grossstadt-Umgebung', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 89-108; R. Verwilghen, 'Les Transports en Fonction du Plan Régional', in: IFTCPGC-II 1924 (noot 9), 86-101.
- 34 IFTCPGC-II 1924 (noot 9), 32-38.
- 35 G.A. van Poelje, 'Legal Aspects of Regional Planning in Holland', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 128-149; P. Bakker Schut, 'Das Bedürfnis an Bezirksweiterungsplänen in den Niederlanden', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 185-214; R. Schmidt, 'Der Siedlungsverband Ruhrkolenbezirk', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 166-184.
- 36 Van Rossem 1993 (noot 12), 55, stelt dat er in het congres (of meer specifiek in de resoluties daarvan) weinig aandacht is besteed hoe de oproep tot regionale planning ten behoeve van meer groene zones en verbindingen met het landschap in bestuurlijke zin tot stand moest komen. Dit kan in de resoluties wel het geval zijn, maar het bestuurlijke aspect was in sessie 3 wel degelijk onderwerp van discussie, waarvoor verschillende oplossingen werden aangedragen.
- 37 Payre en Saunier 2000 (noot 13).
- 38 IFTCPGC-II 1924 (noot 8), 39-49.
- 39 H. Hubbard, 'Parks and Playgrounds. American Experience as to their Requirements and Distribution as Elements in the City Plan', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 215-244; J. Gréber, 'Note sur les espaces libres dans les grandes villes françaises', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 245-256; H. Cleyndert Azn, 'Parks and Recreation Grounds in the Netherlands', in: IFTCPGC-I 1924 (noot 10), 257-279.
- 40 Cleyndert was vanwege ziekte niet aanwezig op het congres in 1924, maar zijn ideeën werden wel uitgebreid besproken – vooral het concept van 'productive parks' kon rekenen op veel belangstelling.
- 41 IFTCPGC-II 1924 (noot 9), 50-54.
- 42 Van Poelje 1925 (noot 18), kaarten losbladig opgenomen achter in de publicatie.
- 43 Van der Valk 1990 (noot 30), 51, 60.
- 44 Van Poelje 1925 (noot 18), 3-5.
- 45 Vrijwillige regionale samenwerking: een vanaf 2000 opnieuw onderwerp van hevig debat in Nederland via hetzelfde NIVS (later het [nu opgeheven] NIVRO).
- 46 IFTCPGC-II 1924 (noot 9), 55-56.
- 47 Geertse 2012 (noot 3), 150, en Geertse 2015 (noot 26), 5. Zoals eerder besproken, moet het idee van strijd vooral bezien worden vanuit de historische ontwikkeling van de tuinstadbeweging, die een proces van internationalisering doormaakte.
- 48 Union Géographique Internationale (IGU-I), *Comptes Rendus du Congrès International de Géographie Amsterdam 1938, Tome Premier, Actes des Congrès*, Leiden 1938. Zie ook G. Kish, 'International Geographical Union. A Brief History', *GeoJournal* 26 (1992) 2, 227.
- 49 Een grote rol in de organisatie van deze conferentie, die enkele jaren voorbereiding vergde, had Edward John Voûte, secretaris van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG). Voor dit congres was Voûte de Duitse delegatie ter wille door politieke vraagstukken te vermijden, waarvoor hij publiekelijk dank ontving. De Italiaanse vertegenwoordiger schroomde niet 'fascistische groeten' uit te brengen aan geografen uit de hele wereld en 'vooral aan de Hollandsche natie, die hen zoo gastvrij herbergt'. (Zie: *Het Vaderland*, 18 juli 1938, en IGU-I 1938 [noot 48], 10-15.) Het congres was aanleiding om Voûte na de Duitse inval in Nederland tot burgemeester van Amsterdam te benoemen; na de oorlog werd hij veroordeeld.
- 50 IGU-I 1938 (noot 48), 488-490.
- 51 NIVS (M.I.J. de Jonge van Ellemeet, Th.K. van Lohuizen, H. van der Wejde en H.T. Dykhuis), 'The Netherlands', in: *Union Géographique Internationale, Comptes rendus du Congrès International de Géographie, Amsterdam 1938. Tome deuxième, travaux de la section v, paysage géographique*, Leiden 1938, 109-127. Van de vier auteurs was alleen Van Lohuizen op het congres zelf aanwezig, en ook degene die aan de discussie als auteur van betreffend stuk deelnam.
- 52 NIVS 1938 (noot 51), 110-111, 118, 122-123.
- 53 NIVS 1938 (noot 51), 110.
- 54 NIVS 1938 (noot 51), 119, 121, 125.
- 55 Bosma 1993 (noot 3), 178, 245, 253.
- 56 De historisch gebruikelijk gelegde relatie tussen het AUP en CIAM is onder meer te vinden in Van der Cammen en De Klerk 2010 (noot 2), 137.
- 57 Van Rossem 1993 (noot 12), 11-12, 54, bekritiseerde al bijna 25 jaar geleden de inlijving van het AUP door CIAM en wijst ook op verbanden met eerdere plannen uit Duitsland en Amerika.
- 58 Van Rossem 1993 (noot 12), 58-60, 295-298.
- 59 Bosma 1993 (noot 3), 170, 182.
- 60 A. Schram, 'Het middelste alternatief. Bundeling als flexibel antwoord op ruimtelijke kwesties, 1956-2000', in: R. Zandee, *Bundeling, een gouden greep?*, Rotterdam 2006, 31-73.
- 61 Bosma 1993 (noot 3), 288-292.

Ir. A.L. Schram studeerde kunstgeschiedenis, architectuur en stedenbouw. Zij werkt als zelfstandig onderzoeker en redacteur op het gebied van de stedenbouw en de al dan niet planmatige en culturele

geschiedenis van ruimtelijke ontwikkeling. Zij is vooral geïnteresseerd in verschillen binnen de Europese stadsgeschiedenis en in transnationale planningstrategieën van Zuid-Amerika.

DR. IR. C.H. DOEVENDANS is stedenbouwkundige. Hij was tot 2015 als hoofddocent stedenbouw verbonden aan de TU Eindhoven. Nu is hij daar werkzaam als gastonderzoeker en tevens hoogleraar stedenbouw aan de

KU Leuven. Zijn belangstelling gaat uit naar theorie, geschiedenis en wetenschappelijke achtergronden van de stedenbouw vanuit een interdisciplinaire invalshoek.

PLANNING BEYOND BORDERS AN EMERGING DISCIPLINE AT THE INTERNATIONAL TOWN PLANNING CONFERENCE OF 1924

ANNE SCHRAM AND KEES DOEVENDANS

In the summer of 1924 close to 500 people from 28 different countries visited Amsterdam in order to immerse themselves in the town planning challenges of their day. Dividing lines separating national developments were transcended in substantive discussions about an emerging discipline. At that time, urbanization was generally perceived as a rapid, autonomous and disastrous process that resulted in unmanageable metropolises with a rapidly declining quality of life. During the conference, special attention was paid to ideas on regional planning: plans that spanned municipal and provincial borders and called for an interdisciplinary approach. This article focuses on the content of the debate on 3 and 4 July 1924. The papers, or 'preliminary reports', that preceded the conference have received a fair amount of attention, but it is the substance and atmosphere of the discussions themselves that reveal the openness and collegiality of the international exchange of knowledge.

The conference in Amsterdam was no isolated event: an international urban movement, or 'Urban Internationale', had been developing in the background since 1910. Various Dutch and foreign organizations were part of a broad international network engaged with the issue of urbanization. Many well-known foreign experts attended the 1924 conference; as such it could be seen as a point of intersection in the multi-dimensional network. The debate covered such topics as housing, traffic problems, conflicting interests, land policy and

public green space inside and outside the city. The main topic in 1924 was the possibility of tackling urbanization and ecological issues across administrative and disciplinary borders. At the time, regional planning was a relatively new concept in the Netherlands; the inspiration for such plans came primarily from England, Germany, France, Belgium and the United States.

A second and even bigger conference in Amsterdam took place in 1938: the International Geographical Congress, with some 1200 participants from 36 countries. Participants in the relatively small Landscape section of this congress considered to what extent the resolutions of 1924 were reflected in Dutch practice. It transpired that in the intervening years many regional plans had been drawn up and the evaluation of interdisciplinary practical experiences had highlighted numerous difficulties that were still topical.

The 1924 town planning conference appears to have been a unique occasion during which multiple urban movements collaborated and in so doing reached a broad audience of town planners, architects, engineers and above all (Dutch) administrators. The involvement of the last group led to a pre-war upsurge in regional plans. As far as the Netherlands was concerned, the 1924 conference can be regarded as the starting point of the rich tradition of regional planning, and perhaps even as the germ of post-war spatial national planning.